

БРЕЙН-РИНГ З ІСТОРІЇ ЖІНОК УКРАЇНИ XVI—XVIII ст. (8 клас)

Мета заходу:

Сприяти популяризації знань з історії жінок України та формуванню в учнівської молоді вільного від гендерних упереджень і пересудів світогляду.

Учасники гри: учні 8-х класів.

Вступне слово вчителя (ведучого):

— Вельмишановні гості, учасники змагання! Сьогодні ми проводимо брейн-ринг з історії жінок України XVI—XVIII ст. між учнями 8-х класів. Учасники команд, групи підтримки, болільники, члени журі і гості чи готові ви до проведення брейн-рингу? Я запрошую на сцену учасників 2-х команд.

(Звучить музика. Учасники команд по черзі виходять на сцену. Капітани команд представляють свої команди, групи підтримки та своїх болільників і змагання розпочинаються.)

ТУР I Пояснить терміни.

Берегиня — образ доброго Духа в давніх східнослов'янських віруваннях, уособлення жіночого (материнського) заступництва від будь-якого зла. Культ **Б.** започаткувався в часи, коли давні українки приносили жертви берегиням. З еволюцією релігійних уявлень **Б.** стає «хатньою» богинею, захищаючи оселю, всю родину, особливо малих дітей від хвороб, звірів, смерті, тощо. Традиційний малюнок **Б.** — символічна постать жінки з застережливо піднятими руками.

Богородиця — символ Матері, Цариці небесної, Життя, Світла, Мудрості, Таїни, Любові; заступництва, радості і смутку; ідеалу жінки-матері; союзу божественного і земного; духовного порозуміння й очищення; володарки і надії всіх народів. Богородиця (Богоматір, Мадонна, Марія) — це назва матері Ісуса Христа у християнській релігії. На думку вчених, ім'я «Марія» походить із давньосемітського «Маріям» і означає «гіркота, смуток; так, що ридає й ронить сльози». Інші вважають, що ім'я «Марія» перекладається як «вищість, піднесеність, перевага; славна, знаменита, чудова».

Вінок — плетиво, як правило, з живих або воскових квітів, жіноча прикраса голови. Звичай плетіння **В.** поширений серед усіх слов'янських народів. Існував ще за передісторичних часів як атрибут релігійного культу взагалі й сонячного культу весни зокрема. Шведський мандрівник другої половини 17 ст. Ульріх Вердум, описуючи звичаї українського народу, зазначав, що жінки оздоблюють голови «літом свіжими квітками і зеленими вінцями, зимою мусять їх заступати восковими вінцями...». **В.** являється народним символом привітності та краси: «У нього у дворі, як у віночку».

Гендер (gender) — соціальна особливість статі людини на відміну від біологічної статі (sex), соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості

людини — чоловіка і жінки в усіх сферах життєдіяльності.

Гендерна культура — сукупність статево-рольових цінностей у суспільних сферах буття відповідно до них потреб, інтересів і форм діяльності, зумовлених суспільним устроєм та пов'язаними з ним інституціями.

Горлиця — символ коханої дівчини, вірності, ніжності, любові, співучої душі; матері, смутку, журби, вічної пам'яті. Горлиця — це лісова пташка, дикий голуб. В Україні таку назву мав давній народний танець та музика до нього [«Бандура горлицю бриньчала (Котляревський)»], а також сольна пісня. Горлиця — символ вірності закоханих. В Україні існувало десятки народних пісень про горлицю: «Заспіває про Чалого, на горлицю зверне», «Ой дівчино горлиця!».

Жонка — заміжня селянка, міщанка, дружина нереєстрового козака.

Звичай — усталений спосіб людської діяльності, який передається від покоління до покоління.

Козачка (жінка-козачка) — архетипічний образ належної до козацького стану жінки, яка має сильний характер і займається як жіночою, так і типово «чоловічою» справою — війною (бере безпосередню участь у знищенні супротивника) політикою (на відповідному рівні) або комерцією. Ще одне розуміння цього поняття, пов'язане з шлюбно-сімейною характеристикою. Антиподом жінки-козачки є інший штамп — безпомічна, не здатна постояти за себе діва в біді і сльозах.

Куниця — окуп, спеціальний податок на Волині і Центр України в XVI — перш пол. XVII ст. який платила дівчина або вдова, що виходила заміж. Сплачувався старості або панові — весільна куниця. Загальної норми щодо її суми не було — по різних місцевостях вона суттєво відрізнялась. Проте вдова, як правило, сплачувала більше, ніж дівчина. Розмір куниці також збільшувався, якщо молодий був з іншого містечка чи волості.

Магнатка — жінка-землевласниця у Польщі, Україні та Білорусі, яка самостійно, або з синами управляла маєтностями і землеволодіннями.

Материзна — нерухомість, частіше наділ землі, яку включали в придане жінки. Материзна не входила в загальносімейне майно, не ділилася між окремими членами сім'ї, а передавалась по жіночій лінії і становила таким чином окремий жіночий майновий інститут.

Обряд — колективні символічні дії, здійснювані з нагоди найважливіших подій у житті людини, сім'ї, колективу.

Посаг — рухоме і нерухоме майно, яке дружина приносить в дім чоловіка, або що чоловікові за дружиною дають для допомоги у їхньому шлюбі.

Музична пауза. (Виступ групи підтримки однієї з команд.)

Ведучий оголошує результати першого туру

ТУР II. Конкурс капітанів.

Про яку жінку йдеться в цих документах і матеріалах?

1)

*Чесна Жінко, не дивно — себе обливаєш
Ти слізьми і од жалю уся умліваєш,
Бо утратила свого упряжця ти милого,
Королю й Посполитій всій Речі зичливого.
Його мужності завше- бо турчин, татарин
Острахався, бо звідав міцні його вдари.
У людей через нього і ти була ясна,
А тепер твоя свічка яскрава погасла,
Друг з тобою навечно уже розлучився,
Богу й війську в опіку тебе доручивши.
Жий набожно вдовою, в чесноті будь тверда,
За що в Бога і в люду візьмеш милосердя.
Бог є сиротам батько, суддя є вдовам,
Покара, коли кривду чинитимуть вам. [2]*

Відповідь. Це уривок з «Віршів на жалібний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного, гетьмана війська його королівської милості Запорозького», складені іноком Касіяном Саковичем, ректором шкіл Київських у братстві. Мовлені від його спудеїв на погребі того шляхетного лицаря в Києві, в неділю провідну року Божого тисяча шістьсот двадцять другого (м. Київ). Мова в ньому йде про дружину гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного **Анастасію Повченську Конашевич.**

2)

*З'єднав Бог — не розлучить Цора, темна мати,
Не може того й ворог лютий доконати.
Як сказано: за мужем йде дружина слідом,
Товариша ніколи не покине бідам.
Отак княжна Тетяна ходить за гетьманом,
І вмерши, його має любим своїм паном.
У темнім тяжкім гробі віру, шлюб тримає,
Лягла побіля тебе, вожде, спочиває.
Ти міг у цьому світі багатьох водити,
То поведеш Тетяну небо вічне зріти.*

Відповідь. Це уривок з епітафії* Афанасія Кальнофойського «Тетяна, княжна Острозька, року 1531, індікту 11, липня 12». Мова, в ній йде про дружину великого литовського гетьмана, одного з найвидатніших полководців кінця XV- першої третини XVI ст. князя Костянтина Івановича Острозького, княгиню **Тетяну Семенівну Гольшанську Острозьку**, яка померла 1522 року. Княгиня Т.С. Острозька записана у пом'янику Києво-Печерського монастиря (поз. 307).

3)

*На гербі пречесного дому господарського Єремії
славних Могилів
Свідком є отакії клейноди
пoboжності, мужності і цноти:
Два мечі в справах рицарських смілість
виявляють,
лілея із хрестом віру християнську позначають.
У тім домі щирая побожність проживає,
а слава там безсмертна навіки процвітає.*

*Епітафія — надмогильний напис, виконаний у віршованій або прозовій формі.

Відповідь. Це уривок з епітафії Кирила Транквіліона Ставровецького «На герб ясновельможної її милості Ірини Могиляки, княгині Вишневецької, Михайлової Корибутової». В ній йдеться про **Раїну Могилянку княгиню Вишневецьку**, дружину князя М.М. Вишневецького.

4) Я, малжонка его милости пана Стефана Лозки, маршалка Мозырского, съ позволеньемъ его милости на ниже написанные речи, въ семь листе помененные и выраженные, будучи я на тыль и умысле добре здоровая, явно и добровольно сознаваю тымъ моимъ добровольнымъ листомъ записомъ, ижъ я... записала и фундоваламъ, и на вечные часы даромъ вечным и неозованнымъ даю, дарую, записую и фундую добра мои власные дедичные, права и вольности шляхетское будучіе: дворъ мой власный на всемъ и зъ плячомъ, который отъ помененного пана малжонка моего вечною даровизною маю, въ месте Києве лежачій межи улицами певными, то есть: зъ одной стороны улицы, которая ведеть отъ рынку ку Днепрови м имо дворъ пана Василя Ходики Креницкаго скарбного кievского, а з другое также улицы, которая ведеть отъ рынку ку Днепрови мимо дворъ Крыштофа Золотаря и Петра Нечая, мещанъ кievскихъ, а третее съ приходу отъ рынку ку двору Соленика, а четвертое тылом о тынь ку дворови небожчика Федора Миткевича, бывшаго бурмистра кievского, зо всими до того двора и пляцу правы, пожитками, приходами и всякими належностями и принадлежностями, и такъ широко и довго, яко здавна въ себе ся маеть не зоставуючи, а то на монастырь ставропигіонъ патріаршескаго общего житія по Василю Великому, такъ же и на школу детемъ, такъ шляхетскимъ, яко и местскимъ, и на иный способъ богоугоднаго житія, который бы служилъ ку збавенью христiанскому и ку выконанью милосердныхъ учинковъ. а при томъ и на гостинницу странниковъ духовныхъ, веры церкви всходнее будучимъ, такъ еднакъ, абы той монастырь и школа и увесь чинъ и строеніе по закону и по чину церкви католическое всходнее, набожества греческого, и подлугъ семи вселенскихъ соборовъ и по преданію святыхъ отецъ греческихъ ряжено и справовано.

Відповідь. Це уривок із Дарчого запису Гальшки Гулевичовни на grunt в Києві для фундації на ньому православного монастиря і школи, зробленого року 1615, місяця жовтня 14 дня. Мова, йде про **Гальшку Гулевичівну Лозку**.

5)

*Ох мені жаль не помалу,
[Коли] не по достану,
Нема ж мого миленького,
Трудно мні прожити.
Лютиє то вороги
[Обкопали] нам дороги
Чарами своїми злими.
Трудно мні прожити з ними,
Мні бідной, мні бідной.
Єсли не дають прожити,
[Піду] просити
До помочи пана бога,
Аби простая дорога
Милому ко мні, милому ко мні.
Не уважай, миленький,*

*[Ой] то жаль тяженький,
Потлумить то бог вороги,
А нам послішит дороги
До життя, до життя.
Але треба його хвалити.*

Відповідь. Це уривок із вірша поетеси кінця XVI ст. Олени Копоть з акростихом «Олена». Мова в ньому йде про Олену Копоть Журавницьку.

6) ...Щоб знайти собі тишу й спокій, перебралася (вона — О.К.) з України, що палала тоді у вогненному смерчі, на своє батьківське добро у Волоську землю. Там вона, як багата вдовиця-пані, господарювала аж до своєї смерті. Смерть спіткала її ненароком: якісь козацькі голодранці та гультяї верталися зі своїх військових звитягів і, по-розбійницькому нападши на її будинок, пограбували всі, що лежали там на видноті, скарби й багатства. Це їх не вдовольнило, і вони почали допитуватися в Дюмни муками й тортурами, де заховано інший скарб. Але вона, бувши жінкою сміливою, відповіла гультяям так: «Хай краще володіє моїми скарбами бездушна земля, ніж ви, одушевлені вороги мої...»

Відповідь. Це уривок з Літопису Самійла Величка. Мова, в ньому йде про **Роланду Лупул Хмельницьку** — дружину гетьманича Тимоша Хмельницького.

7) На цій могилі жила одна жінка. Вона держала в себе ватагу козаків, а ніхто того не знав, що вона дівка. Кажуть, у неї вусики маленькі були, то й приймали її за свого брата — і кілька років правила вона за козака. А як умерла, то тоді тільки й дізналися, що вона дівка...

Відповідь. Це уривок з переказу «Могила Настіна». Мова в ньому йде про **отаманшу Настю**.

8)

*В городі Мерефі жила вдова,
Старенька жена,
.....
Она сім літ пробувала,
..... в очі не видала.
Тільки собі двох синів мала,
Першого сина — ..... Петра,
Другого сина — ..... Романа.
Вона їх до зросту держала,
Ще од них слави-пам'яті по смерті сподівала.*

Відповідь. Це уривок з думи про «Вдову Івана Сірка». Мова в ньому йде про **Софію Сірко** (Сірчиху, Іваниху) — дружину багатолітнього Кошового Запорозького козацького війська.

Музична пауза. (Виступ групи підтримки однієї з команд.)

Ведучий оголошує результати другого туру

ТУР III. Конкурс уболівальників.

Яка жінка увійшла в українську історію як:

1) «Гетьманша» Війська Запорозького Низового?
Відповідь. Ганна Хмельницька Золотаренко.

2) Фундаторка академії.

Відповідь. Гальшка Гулевичівна Лозка.

3) Гетьманська мати.

Відповідь. Марія Магдалена Мазепа Колединська.

4) Молдавська господарівна, українська княгиня і

бабця польського короля

Відповідь. Раїна Могиляка, княгиня Вишневецька.

5) Легендарна співачка і складачка пісень.

Відповідь. Маруся Чурай.

6) Легендарна полонянка, патріотка рідної землі.

Відповідь. Маруся Богуславка.

ТУР IV. Галерея історичних портретів.

Впізнай історичну постать

1) Українська княгиня, меценатка, релігійна і громадська діячка, чиім стараннм і коштом з'явилась на світ Українська Першокнига — Пересопницьке Євангеліє. Походила з старожитнього українського шляхетного православного роду Гольшанських. Мати двох дітей, сина Януша і доньки Ганни. В 1561 році зуміла реалізувати найважливішу ідею свого часу — переклад Святого письма на живу українську мову. В післямові до Євангелія сказано, що переклад зроблений «для ліпшого врозуміння люду християнського посполитого» і що писано це «накладом благоверной і Христоклюбовив княгині...». Для роботи над перекладом запросила архімандрита Пересопницького монастиря Григорія та переписувача Михайла Василевича із Санока. 29 серпня 1561 р. в містечку Пересипниця робота над перекладом Євангелія була завершена. Перекладене живою народною мовою Євангеліє складалося з чотирьох частин, загальним обсягом 964 пергаментні сторінки.

Відповідь. Княгиня Анастасія Юрївна Гольшанська Заславська.

2) Вона походила із сім'ї прилуцького єврея-орендаря Марка Аврамовича. Її першим чоловіком був генеральний бунчужний Костянтин Голуб, від якого вона народила доньку Євдокію (в заміжжі Чарниш). Маючи гострий розум та прекрасні природні здібності, все життя залишалась неписьменною. Від другого чоловіка народила доньку Уляну (1703 — ?), яку 1718 року видала заміж за сина улюбленця царя графа П.А. Толстого, Петра Толстого, з 1719 р. ніжинського полковника. Із своїх родичів створила досить сильний і впливовий сімейний клан Марковичів. У володінні цього клану опинилась значна частина земельних володінь у Стародубському, Переяславському, Ніжинському, Прилуцькому та Полтавському полках. Мала вплив на перебіг політичного та економічного життя Лівобережної України. Разом з тим, відзначалася набожністю та благодійністю. Вкладала значні кошти в будівництво православних храмів та монастирів. Надавала монастирям земельні ділянки і маєтності. Її стараннями зросла економічна могутність і слава Гамаліївського жіночого монастиря на Сумщині.

Відповідь. Анастасія Марківна Голуб Скоропадська.

3) У листопаді 1654 р. польська армія під командуванням М. Потоцького і С. Чарнецького вступила на Поділля й Брацлавщину. Українське населення чинило запеклий опір загарбникам. Особливу мужність виявили захисники м. Буші Брацлавського воевод-

ства (тепер село Ямпільського р-ну Вінницької обл.). Після того, як під час облоги фортеці загинула переважна більшість чоловіків-воїнів, жінки і дівчата продовжували чинити опір регулярним частинам польського війська. Коли врешті польські жовніри захопили замок, дружина бушанського сотника підпалали пороховий льох. Внаслідок вибуху загинуло багато ворогів-нападників. Її тіло разом з тілом загиблої доньки, за переказом, було поховано поряд з могилами героїчних оборонців цього містечка.

Відповідь. Олена (Мар'яна) Зависна.

4) Сестра І.Н. Золотаренка (?—1655) — полковника корсунського (1652), ніжинського (1653—55) і наказного гетьмана (1654—55) та В.Н. Золотаренка (?—1663) полковника ніжинського (1655—56, 1659—63). Її першим чоловіком був козак Яким, від нього вона мала сина Кіндрата. Другим чоловіком був Мартин, від нього мала сина Данила. Мала ще синів Стефана, та Осипа. На час третього шлюбу їй було приблизно 45—48 років. Всіх її дітей від попередніх шлюбів усиновив її третій чоловік, і в подальшому, вони носили його прізвище. Вона приймала дієву участь, організації побуту і повсякденного життя гетьманської резиденції. Зустрічалась і вела переговори з багатьма козацькими полковниками, іноземними мандрівниками та релігійними діячами. Була присутньою на переговорах з послами сусідніх держав і навіть видавала Універсали — розпорядження від свого імені.

Відповідь. Ганна Никифорівна Хмельницька Золотаренко.

5) Вона походила з сім'ї священника в місті Богуславі. Її доля була покладена в основу широковідомої думи 17 ст. Потрапивши в полон до татар, вона пережила всі жахи дороги в неволі і була продана до Туреччини. Ставши дружиною багатого турка, не забуває свого коріння. Вона не покидає думки допомогти співвітчизникам, що знемагають у неволі. Діставши ключі, випускає із темниці 700 українських невільників. Її образ змальованов думі з великою теплотою і симпатією, що робить його привабливим і відповідно до історичних обставин — реальним. Ймовірно, що творці думи поклали в її основу реальну подію, а дівчина-полонянка з Богуслава була конкретною історичною особою.

Відповідь. Маруся Богуславка.

6) Народилася в сім'ї збіднілого волинського шляхтича. Виховувалася в родині дядька, який працював у Вільні при дворі литовського князя. Тут у домовій школі здобула добру початкову освіту. У домі дядька вона зустрічалася з італійськими поетами, співаками та українськими студентами, які навчалися в місцевому університеті. У цьому середовищі талановита дівчина пізнала секрети віршування. 1566 року вона одружилася з Іваном Журавницьким (1525-30-1589) — сином владики луцького Марка Журавницького. Родина проживала на Волині, в селі Теслугові, неподалік Луцька. Вела гостру боротьбу проти несправедливості та аморальності. За сатиричний вірш — «пашквіль» «Хто йдеш мимо...» (1575) разом з чолов-

іком І. Журавницьким зазнала гоніння та судових переслідувань. Вірші творила староукраїнською мовою. Збереглося два твори які належать перу поетеси та її чоловіка, це ...»

Відповідь. Олена Федорівна Копоть Журавницька.

Музична пауза. (Виступ групи підтримки однієї з команд.)

Ведучий оголошує результати четвертого туру

ТУР V. Пригадай які знаменні події української історії пов'язані з іменами цих жінок.

1) Єлизавети (Галшки, Галшбіти) Василівни Гулевичівни Лозки.

Відповідь. В 1615 р. Галшка Гулевичівна Лозка склала заповіт, за яким відписала свою садибу з землями у Києві для заснування монастиря, нічлігу для віруючих та школи для православної шляхти і міщан. Цим заповітом було покладено початок Київській братській школі (згодом Києво-Могилянська колегія).

2) Насті Лісовської (Роксолани).

Відповідь. Майже сорок років вона впливала на політику Османської імперії і всієї Європи. Єдина в історії українка, на честь якої в столиці Туреччини Стамбулі збудовано восьмигранну гробницю.

3) Гафії (Ганни) Семенівни Сомко Хмельницької.

Відповідь. Перша дружина гетьмана України Богдана Зиновія Хмельницького (бл. 1595 — 1657). Мати Тимоша (Тимофія) Богдановича (1632—1653) і гетьмана України (1657, 1659—63), гетьмана Правобережної України (1677—81, 1685) Юрія Богдановича (бл. 1640—1685) Хмельницьких.

4) Софії Михайлівни Чорторійської Боговитиної-Шумбарської.

Відповідь. У своєму маєтку в м. Рахманові на Волині, відкриває друкарню. В цій друкарні в 1609 році було надруковане «Учительное Євангеліє» Кирила Транквіліона Ставровецького. Самостійно перекладає з грецької на українську мову Святе Письмо. В посвяченні «Учительного Євангелія» сказано, що більшість євангельських і апостольських бесід «переложила с грецького язика на словенский старанням, промыслом и коштом своим светлой памети ее милость кнежна Чорторійская Софія...». На її похороні (1618 р.) відомий церковний діяч Лаврентій Зизаній виголосив зворушливу проповідь «Поучение при погребі Софиеи княгини Чорторійской».

Музична пауза. (Виступ групи підтримки однієї з команд.)

Ведучий оголошує результати п'ятого туру

Заключне слово вчителя.

Вчитель надає слово членам журі, які оголошують результати змагань.

Вислухавши їхні підсумки і визначивши команду-переможця, вчитель дякує учасникам гри, групам підтримки, вболівальникам і всім присутнім. Голова журі вручає переможцям гри призи і нагороди.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Аполлонова люта / Укладач і автор прим. В. Шевчук. — К.: Молодь, 1982. — 320 с.
2. Венгржековский С. Свадьба Тимоша Хмельницкого / С. Венгржековский // Киев. старина. — 1887. — №3. — С.469-483; №5. — С. 26—51.
3. Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Кліо. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба / В. Горобець, Т.Чухліб — К.: Наувадумка 2004. — 311 с.
4. Дашкевич Я. Клан Хмельницького — легенда чи дійсність? / Я. Дашкевич // Україна в минулому. — К. — Львів, 1992, вип. 2. - С. 78-92.
5. Дівчина з легенди — Маруся Чурай: зб.: про українську народну поетесу / Упор. Л.С. Кауфман і др. — К.: Дніпро, 1967 — 121 с.
6. Зайковська О.А. Погляд на традиції та посвяченне життя українських жінок [Рец.]: Кривоший О.П. Традиції та посвяченне життя жінок України XVI—XVII ст. [Посіб. для серед. загальноосв. навч. закл.] — Харків: Вид. група «Основа», 2011. — 96 с. / О. Зайковська // Історія в школі. — 2012. — №4 — С. 44-48.
7. Костомаров Н.И. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества / Н.И. Костомаров // В кн.: Русские нравы. — М.: Чарли, 1995 — С. 181—368.
8. Кривоший О.П. Жінка в суспільному житті України за часів козаччини. Історичні розвідки / О.П. Кривоший — Запоріжжя: Поліграф-Простота., 1998. — 68 с.
9. Кривоший О.П. Роль жінок у суспільному житті України за козацької доби / О.П. Кривоший // Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія / За загальн. ред. Л.О.Смоляр. / — Одеса: Астропринт, 1999. — С. 60—73.
10. Кривоший О.П. Участь жінок у меценатській діяльності української шляхти / О.П. Кривоший // Наше життя. (Нью Йорк) — 2000. № 6. (червень), — С. 1—4.
11. Кривоший О.П. Жінка в суспільному житті України за козацької доби / О.П. Кривоший // Українки в історії / За загальн. ред. В.Борисенко. — К.: Либідь, 2006 — С. 33—43.
12. Кривоший О.П. Жінка в культурному просторі Запоріжжя. Межі присутності / О.П. Кривоший // Історія в школі. 2011. — №9. — С. 15—23.
13. Кривоший О.П. Євангеліє княгині Заславської. Сценарій посвяченого життя елітної жінки в культурному просторі України середини XVI — го століття / О.П. Кривоший // Історія в школі. 2011. — №4. — С. 13—17.
14. Кривоший О.П. Маруся Богуславка / О.П. Кривоший // Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відп. Ред. С.Р. Лях. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006 — С. 366.
15. Кривоший О.П. Чурай Марія Гордівна / О.П. Кривоший // Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відп. Ред. С.Р. Лях. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006 — С. 648.
16. Кривоший О.П. Традиції та посвяченне життя жінок України XVI — XVII ст. [Посіб. для серед. загальноосв. навч. закл.] — Харків: Вид. група «Основа», 2011. — 96 с. (б-ка журн. «Історія та правознавство». Вип. 7 (91)).
17. Кривоший О.П. «Наперед війська виїхала, шабелькою та й вимахнула...» Жінка зі зброєю в історії Козацької України. Міфі і реалії [Електронний ресурс] — Режим доступу до статті: <http://www.vu.mil.gov.ua/index.php?part=article&id=1089>.
18. Кривоший О.П. Євангеліє княгині Заславської [Електронний ресурс] — Режим доступу до статті: <http://www.personal-plus.net/424/7944.html>.
19. Кримський А. Українська бранка, попівна — Роксолана / А. Кримський / В кн.: Історія Туреччини. - К. - Львів: Олір, 1996 — С. 201—210.
20. Левицький О. И. Анна-Алоиза, княжна Острожская / О. Левицький // Киевская старина. 1883. сентябрь. — С. 329—335.
21. Левицький О. Сім'я і побут українців у XVI ст. / О. Левицький // На переломі: друга половина XV — перша половина XVI ст. / упоряд. і передм. О.В. Русіної. — К.: Україна, 1994. — С. 190—255.
22. Луговий О. Визначне жіноцтво України / Ол. Луговий — К.: Дніпро, 1994. — 335 с.
23. Мельничук Я. Новый документ про Ганну Хмельницьку-дружину Б.Хмельницького // Архіви України. — 1968. — № 1. — С. 68—69.
24. Мицик Ю. Ще одна Роксолана / Ю. Мицик // Жовтень. — 1985. — №3. — С. 135—136.
25. Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні XVI — поч. XIX ст. / Укладач і автор прим. В. Шевчук. — К.: Молодь, 1984. — 320 с.
26. Ролле Й. Жінки при Чигиринському дворі / Й. Ролле — К.: Україна, 1994. — 58 с.
27. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський — К.: Довіра, 1992. — 255 с.
28. Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К.: Критика, 2006. — 582 с.